

MINEK A TÖRTÉNELME . . . ?!

Az elmúlt években, de különösen 1983-ban fordulatnak minősíthető változás tanúi lehetünk. Nemcsak a szaklapokban, hanem a százezres olvasótáborokra ható lapokban is egymás után jelentek meg olyan egyháztörténeti vonatkozású tanulmányok, amelyek egyben a magyar történelem eddig elhanyagolt fejezeteit egészítik ki.

Közhely, de ebben az esetben nem árt megismételni: ahogy nem lehet hazánk 1945-től máig tartó történelmét megérteni a marxizmus és a kommunista párt történetének ismerete nélkül, az első ezer év története is csonka, sőt érthetetlen az egyház történetének beható ismerete nélkül.

A kérdés, hogy ez utóbbi végül is minek a történelme: a magyarországi egyházé, vagy a magyar államé, úgy vélem, könnyen megválaszolható, ha a legújabb kutatások és publikációk rövid áttekintése alapján is kiderül: *egy történelemről van szó. Az egyháztörténet – ha nem elfogult és nem befelé forduló – nem választható el a politikai – alkotmányjogi – és gazdaságtörténettől, sőt a néprajztól, az irodalomtörténettől és a művészetek bármely ágától sem.*

Nemcsak nézőpont kérdése, hogy a történetíró, a tíz évszázad bármelyik szakaszával foglalkozva, az állami vagy az egyházi részt emeli-e ki, hiszen voltak korok, amikor a két hatalom fedte egymást. Múltunkat tehát csak interdiszciplináris módszerekkel szabad megközelelni. Feltéve, hogy nem akarunk szándékosan egyoldalú képet rajzolni arról, ami volt.

Az elmúlt négy évtizedben ennek a kiegyensúlyozott magyar történetírásnak többek között az volt az akadálya, hogy merőben napi fontosságú – vagy annak minősített – szempontok miatt nem került sor a dolgok megkülönböztetésére, noha már a rómaiak is tudták, hogy: *Qui bene distinguit bene docet . . .*

Az 1945 után következő években az antiklerikalizmus és a polgári felvilágosodás eszméi a harcoss és főleg vulgáris ateizmussal keveredve nem tették lehetővé, hogy a történészek nyugodtan szétválasszák az elmúlt ezer év történetének szövetéből a kereszténység, a katolicizmus, illetve a protestáns ideológia történeti és bölcséleti bírálatát, az ezeknek az ideológiáknak képviselőjére és terjesztésére kiépült egyházi szervezetek történetétől. Ez utóbbiak a „profán” történelem részét képezik és így teljesen függetlenül attól, hogy kinek mi a hite, véleménye bármelyik vallásról, vagy általában „a” vallásról, szabadon kutatható témák. Sőt, *a historiában ezer évig betöltött szerepük miatt kutatásuk elsősorban nem is az egyháztörténészek, hanem általában a magyar történelem kutatásával foglalkozó céhbéliek feladata lett volna.*

Hiábavaló lenne azon keseregni, hogy ezek a kutatások háttérbe szorultak, noha néhány jelentős forráskiadványra és összegezésre azért sor került 1945 után. De mivel hosszú ideig a történetírásnak is a napi politikát kellett igazolnia, érthető a megtorpanás. Az egyházon belüli történetírók ha dolgoztak is, publikálási akadályok miatt nem tudták ellensúlyozni a megbillent mérleget. Legtöbbjük fontos, de fészletekbe menő kutatásokkal foglalkozott, mintegy átengedve a magyar állam és egyház kapcsolatának és egymásra hatásának vizsgálatát a „civil” történészeknek, akiket viszont műveik, tanulmányaik megjelenése után általában nem kedveltek, mondván: nem értenek a kérdéshez . . . , miért teregetik ki a szennyest, és így tovább.

Ha viszont az egy kézen megszámlálható, egyházi jellegű sajtóban jelentek meg a magyar múlttal kapcsolatos írások, különösen ha dokumentumokról, vagy visszaemlékezésekről volt szó, azokat heves indulatoktól fűtött felháborodás kísérte. Ez történt például a Vigilia 1983-ban megjelentetett néhány történelmi vonatkozású tanulmányával is.

Ne foglalkozzék tehát senki a történelemmel?! Vannak, akik valójában ezt szeretnék.

Legjobb lenne, ha ebben, a magyar társadalomra annyira jellemző, érzelmi feszültségektől terhes kérdésben követhetnénk az amerikai példát... Egy svéd kutatóintézet vezetőjére bízta az amerikai négerek helyzetének felmérését. Megtámadhatatlan kötetek láttak napvilágot. Olyanok, amelyeket egy amerikai intézet nem lett volna képes kiadni. Nálunk ilyesmiről nem lehet szó, tehát el kell viselnie egymást minden irányzatnak. Talán ennek a helyzetnek nem tudatos felismerése magyarázza, hogy egyelőre a forrás- és dokumentumközlés, nem pedig az elemzés és történet megírása áll előtérben.

Egyszerűbb így, mert csökkenti a szabad és szenvedélyes vitáktól elszokott közvéleményben a konfliktusokat. Apologetikus vitákat feleslegessé tesz, mert arról nem nagyon lehet vitázni, hogy hitelés, eddig ismeretlen iratok közzététele ötven, száz és több év után „okos-e”, megengedhető-e. Így vélem én, de tudom, hogy vannak emberek és csoportok, amelyek visszamenőleg és saját izlésük szerint legszívesebben minden levéltárat felszámolnának. A tanúk, még ha nem is mindenben mondanak igazat, vagy ha nem is állítják – nem is tehetik – a teljes igazságot, sokszor kínosak. Főleg akkor, ha én akarom a magam érdekeihez igazítva ma megírni, mi történt a múltban.

Az egyháztörténettel foglalkozó marxista szakemberek hajlékonyak és tudatosan választják szét világnézetüktől a történelmi tények feltétlen tiszteletét. Részben ez az oka annak, hogy a cikkem elején feltett kérdésre: *minek a történelme a magyar egyház története? – a válasz szinte egyértelmű: az egész magyar nemzeté.*

Ilyen „válasz”-sorozatnak lehet tekinteni a tavaly megjelent sok publikációt – nem egyházi lapokban –, amelyeket érdemes kritikailag áttekinteni, mert feltehetőleg nem jutottak el mindenkihez.

Az MSZMP elméleti és politikai folyóirata, a *Társadalmi Szemle* tavalyi évfolyamában megjelent „Politikus-pályák” című sorozat több 1945 és 1949 között szereplő politikus portréját rajzolta meg. Így például Slachta Margit, Barankovics István és Mindszenty József pályafutását ismertették.

Palkó Magda, a Világosság rovatvezetője a *Társadalmi Szemle* 1983. évi 4. számában *Slachta Margitot* mintegy rehabilitáló tanulmányában „helyére” teszi ennek a kivételesen színes egyéniségnek politikai tevékenységét. „Pályája anakronizmusok sorozata”: a háborús években bátran, nyíltan lép fel a fasiszta gyilkosokkal szemben, tízezrek életét menti meg; viszont 1945 után élesen szemben állt úgyszólván minden reformmal, mégpedig a XVIII. századi abszolutizmus elveinek alapján. Egész életében a szociális kérdés apostola, létrehozta a saját szerzetesrend-szerű szervezetét, a „szürke nővéreket”, 1945 után a nemzetgyűlés tagja, 1947-ben *Keresztény Női Tábor* nevű pártjával jelentős sikert arat a választásokon. Programja és magatartása vallási frazeológiába és – a cikk szerint „meglehet őszintén, de saját ügyét is kompromittáló módon” képviselt – nyílt antikommunizmusba és szovjetellenességbe torkollott. 1949-ben rendjének kanadai központjába utazott. 1974-ben halt meg 90 éves korában. A szerző így összegezi *Slachta Margit* tragédiáját: „Másnak látta ellenfeleit, mint akik valójában voltak, és másnak látta önmagát is, mint amit tényleg képviselt... Kudarcot szenvedve sem ismerte fel, hogy az, amit védelmezett, igazában akadálya volt a gyengék és szegények megsegítésének, amiért pedig fiatal éveiben fáradozni kezdett.”

Slachta volt különben az egyetlen olyan politikai párt vezetője, amely töretlenül élvezte Mindszenty támogatását. Sok mindenben hasonlítottak egymáshoz.

A Társadalmi Szemlének ugyanebben a számában *Gergely Jenő*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense az utolsó hercegprímásról írt politikai jellemzést. A plébános és püspök korában egyaránt közéleti szereplést is vállaló főpapról tényként állapítja meg, hogy egész életében legitimista, Habsburg-házi királyságot visszakíváló politikus volt. Főleg ez befolyásolta közéleti-politikai működését Horthy kormányzóval és kormányaival, a nyilasokkal és 1945 után a népi demokratikus rendszerrel szemben. Sőt, 1945 után önmagát tekintette „az ország egyetlen alkotmányos tényezőjének és legitim vezetőjének” a – perccemberkéekkel szemben.

Működése erősen ellentmondásos. Mint a szerző megállapítja: „Valóban megdöbbentő, hogy a keresztény erkölcsi elveket s a humanizmust másoktól oly szigorúan számon kérő esztergomi érsek mennyire gátlástalanul, minden erkölcsi aggály nélkül sürgette a fegyveres fellépést a szovjet hadsereg és a magyar népi demokrácia ellen... Bebizonyított tény, hogy a hercegprímás kemény, militáns ellensége volt a magyar népi demokráciának, s így a közéletből való eltávolítása a rendszer jogos önvédelmi lépése volt. A vele szemben – és tegyük hozzá, más egyházi személyekkel szemben is – alkalmazott eljárás módszereiben azonban már felfedezhetőek voltak a későbbi torzulások jegyei. Ez sértette a hívők önzetét.”

Gergely Jenő tanulmánya szintén az első, a tényeket el nem hallgató, de nagyon kiegyensúlyozott kísérlet arra, hogy *Mindszenty hercegprímás* szereplésének a magyar egyházra és politikára kifejtett hatását felmérhessük. Véleménye szerint az 1945 utáni helyzetben a megkésített polgári forradalmi reformok ellen is fellépő hercegprímás eleve lehetetlenné tette az egyház akkor még óriási tömegbefolyásának pozitív érvényesítését, és a konfrontációval elsősorban az egyháznak: intézményeknek, személyeinek ártott a legtöbbet. Amikor ugyanis 1950-ben sor került az egyház és az állam megegyezésére, az egyház már nem volt azonos erejű tárgyaló partner. 1956 novemberében Mindszenty ott akarta folytatni, ahol 1948-ban abba kellett hagynia, sőt még merevebb és fenyegetőbb programmal jelentkezett. Az állam és az egyház kapcsolatának több évtizedbe kerülő kibontakozása, s ezen belül az egyház – mint intézményrendszer – hanyatlása a hercegprímás tevékenységének éveire vezethető vissza.

A szerző megnyugtató módon mutat rá arra, hogy a Mindszenty hercegprímás félreállítását jellemző módszerek és valós vádpontokra alapuló, de értelmetlenül mégis *konceptióssá perré duzzasztott elítélése* a fiatal magyar népi demokrácia súlyos balfogásának számít, nem szolgálta az új rendszer hírnevét és – ami a leglényegesebb – *teljesen felesleges volt, mert végül is nem koholt vádak és nem kitalált államérdekek alapján kellett a hercegprímás értésére adni: nem ő az ország koronázatlan uralkodója.* Ezt a magyar történelemben nem egy nagyra törő esztergomi érsek tudomására hozták egyes királyaink.

A tanulmány jó irányba halad: az ismét csak a dolgok megkülönböztetésének módszerét alkalmazva.

A folyóirat novemberi számában Gergely Jenő a Mindszenty névvel jelezhető politika alternatívájáról, a *Barankovics István* nevéhez fűződő Demokrata Néppárttól és vezérének pályafutásáról írt – Barankovicshoz méltó – tanulmányt.

Egyértelműen kiderül a cikkből, hogy Barankovics az 1945 utáni belpolitikai élet legnagyobb formátumú, legműveltebb és legtisztességesebb rétegéből is fejfel emelkedett ki a többiek közül. Egész pályafutását az intranzingens, karakteres és bölcs magatartás jellemezte. Pártja az 1945 után egész Európában fellépett keresztény demokrata pártok példájára szerette volna megteremteni a többséget, vagy legalábbis a jelentős ellensúlyt a baloldali pártokkal szemben. Mindezt parlamentáris módszerekkel és külpolitikailag az őszinte,

tisztességes szovjet–magyar kapcsolatok kialakításával. Részben ezért sem támogatta őt Mindszenty hercegprímás, illetve részben Barankovics nyíltságának volt köszönhető, hogy személyesen jó viszonyt alakított ki az MKP vezetőivel. „Mindszenty és elvbarátai a »kommunisták és az oroszok ügynökének«, a kommunisták és a baloldal pedig a »klerikális reakció« emberének tekintette, holott egyik sem volt. A valóság az volt, hogy olyan időkben képviselte nálunk az »ideális keresztény demokráciát«, amikor azon már túlhaladt a történelem” – hangsúlyozza Gergely Jenő.

Barankovics 1950 és 1974 között, emigrációs éveiben is a mérsékelt politikai emigránsok közé tartozott. Valóban az volt a tragédiája, hogy nem 1945 előtt lépett a porondra, de ebben aggályos természetű is megakadályozta.

A Társadalmi Szemle politikus-portréin kívül a *Kritika* több dokumentum-közlése váltott ki széles körű érdeklődést. A májusi számban *Szenes Sándor* tárgyilagos háttérrel vázolt *Serédi bíboros* megkészt, hatástalan 1944. június 29-i pásztorlevelének keletkezéséről, céljáról és belső ellentmondásairól. Mint megállapítja: „Közép-Európában 1944 tavaszán már csak egyetlen helyen, az akkori Magyarországon élt nagy létszámú zsidó népesség, több mint 800 ezer ember. A német megszállás megpecsételte sorsukat... május 15. és július 8. között, 55 nap alatt vidékről 437 ezer embert deportáltak a munkaszolgálatosokon kívül.”

Ez ellen tiltakozni nemcsak az egyház természetjogi elveire való hivatkozással, hanem „közönséges emberi alapon” is kötelesség volt. A cikk, amely a primási pásztorlevél csonkítatlan szövegét közli, abban látja a huzavona fő okát, hogy Serédi még az akkori apokaliptikus időkben is „*jogi érvekre hivatkozott tárgyalásai során... a velejéig törvénytelen hatalom... közegeivel szemben*”.

A *Kritika* közlése és a hozzá fűzött kommentár igyekszik megérteni a kort, annak főszeplőit anélkül, hogy felmentené azokat, akik jó szándéktól eltelve, de hallgattak a cinkosok között, vagy a maguk naivitásában jogi formulákról tárgyaltak, amikor magyar állampolgárok százezreit már deportálták saját hazájukból.

Ez a dokumentum egy, a *Kritika* januári számában szintén *Szenes Sándor* nevével jegyzett interjú kiegészítésének tekinthető. Ő ugyanis kilenc teljes oldalon, illusztrált beszélgetést folytat *Kis György esperes plébánossal*, aki öt éve hivatalos engedéllyel Ausztriában él. Ott remélheti, a negyvenes évekről szóló művét befejezheti és kiadhatja. A beszélgetés címe: *A múltat ne hagyjuk befejezetlenül tovább élni*. Az esperes külön helyen köszöntö meg, hogy „egy nem egyházi jellegű lapban a keresztény-zsidó párbeszédéről nyilatkozhat. Lévéni zsidó származású és mélyen hívő keresztény pap, sok – mások által nem érzékelt – szempontból lehetett szemlélője, szenvedő alanya 1945 előtt és után az élesen – de nem militánsan – feltárt eseményeknek.

A hosszú, megrendítő és számos részletkérdésben új információkat tartalmazó beszélgetés során *Kis György* többek között ezt mondta: „Tőlünk, akik még élünk, akik emlékek és ismeretek nehéz terheit hordozzuk érzéseinkben és tudatunkban, nem szabad rossz néven venni, ha ma tárgyilagosan szemléljük az akkor történeteket... Mi, öregek jól ismerjük a régi egyháztörténetírást, amelyben az egyháziaknak minden, mégoly égrekiáltó bűne is, mint az inkvizíció, a boszorkányperek, a reneszánsz pápák, a kereszties hadak vérengzései és kicsapongásai stb. a jellegzetes »történetek ugyan hibák«... mondattal voltak leegyszerűsítve és kozmetikálva... Nálunk 1945-től mind a mai napig még kevés történet annak érdekében, hogy a hitlerizmus alatt nagyon töményen felgyülemlett antiszemita mérgező anyag máig ható maradványait és jelenségeit feltárjuk... A kétoldalú szembesülés, amely ezt a mérgező anyagot feloldaná, még nem történt meg.”

Kis György elmondta azt is, hogy ez irányú javaslatát a magyar püspöki kar „egyelőre nem időszerű” válasszal nyugtázta. Élete alkonyán csak azt szeretné, ha ismét Magyarországon szolgálhatná a keresztény-zsidó egymásra találás ügyét.

Az őszinte beszélgetésnek nagy hatása lehetett, mert a Kritika júniusi számában Kis György hosszú levelét közölték „a visszhangról”. Több hazai és külföldi levélíró véleményének idézésével kezdte. Olyan levelet is idéz, melynek küldője szerint a hazai „papok egy része az interjút fanyalogva fogadta”. Kis megjegyzi: a levélíró „nem részletezte, hogy ezek a hierarchia milyen létrafokán állnak. Eszembe jut: a háború alatt minden középületben látható volt az Actio Catholica szép plakátja a Keresztrefeszített képével és alatta a felírással: »Miért bántod? Miért káromkodsz?« Biztos, hogy félig sem ismertük fel, hogy amikor a faji gyűlöletnek lelkünkben helyt adunk, legalább annyira bántottuk Jézust, mint egy-egy meggondolatlanul kiejtett káromkodással.”

A hozzászólók közül valószínűleg a hollandiai *Várady Péter* történész mutatott rá a lényegre: „A Kritikában megjelent interjú izgalmas olvasmány és velejéig igaz. Hálás köszönet érte. Meglepően mély felismeréseket olvastam benne. Az Ön zsidó származása annyiban keltett csalódást bennem, mert azt kellett tapasztalnom, hogy a magyar egyházban az őszinte hang a keresztény-zsidó viszonyról egy »érintettől« származik, holott terjesztője a hivatalos egyház kellene hogy legyen.”

Idehaza – Kis György interjúja után – az Új Ember és a Világosság szólott hozzá a kérdéshez, de ez – a magyar történelemben egyik legfrissebb és legfájóbb ügy – azóta sem került a végleg kibeszélendő, tisztázandó témák közé. Ha előbb-utóbb sor kerül erre, Kis esperes gondolatai ott lesznek a vád és a védelem szavaiban.

A *Kritika* szeptemberi számában egy további, vitát ki nem váltó, de hosszú beszélgetés jelent meg *Cserháti József* pécsi megyéspüspökkel.

A püspök, aki két évtizede itthon és külföldön egyaránt feltűnést keltő tanulmányokban medítál a szocializmusban működő egyház tevékenységéről, az interjúban is finoman fogalmazva, több irányú fenntartásokkal, a súlyos gondokat el nem kendőzve, alapjában véve az egyháznak a társadalomra és – közvetve – a közéletre irányuló küldetését elemezte. A folyóirat két szerkesztője megelégedett a kérdések feltételével, tehát dialógus vagy vita nem alakult ki. A kerekén négy teljes oldalon megjelent interjú Cserháti püspök eddigi elméleti fontolgatásainak kompendiuma.

Jelentősége az, hogy a Kritika mintegy ötvenezer olvasója első kézből értesülhetett egy évtizedek óta nem hallott, vagy célzatosan ilyen vagy amolyan előjellel tárgyalt kérdésről. A püspök több gondolata nyilvánvalóan visszhangra talált mindazokban, akik mai, súlyos társadalmi gondjainkkal vívódva legalább világosabban láthatják az egyház – szintén aggódó és segítségre kész, noha erőtlen – igyekezetét, hogy tegyen valamit azért a társadalomért, amelynek része.

A püspök nyíltan beszélt arról, hogy a valóságban milyen akadályai vannak a családi és ifjúsági lelkigondozásnak. Szükségesnek tartja, hogy „az egyházak tevékenyebben, komolyabban vegyenek részt a társadalom összefogásában, belső dolgainak orvoslásában, másrészt a meggyógyított társadalom irányításában a közösségi társadalom megvalósítása felé”.

Ha az ember arra gondol, hogy az *Új Ember* idejének első számának vezércikke mint fontos eseményt könyveli el: ezentúl a nem fűthető templomon kívül a plébániákon is szabad hitoktatásban részesíteni az önként jelentkezett iskolásokat, egyrészt valóban pozitív lépésről értesülhet, viszont kisi lehetőségeknél nagy hírként való közlése bizonyítja, mekkorák is az egyház reális esélyei arra, hogy a Cserháti püspök interjújában oly logikusan megfogalmazott „közéleti szereplés” igényéből valóság legyen.

Ezek a célzások és egy újabb összefonódásra irányuló felajánlkozások idejétmúltak, és úgy vélem, egyik fél számára sem lennének előnyösek. Csak a magyar egyházzal szólva: úgy tűnik, hogy az „elszegényedés” korszakába lépett. Egy ilyen értelemben „szegény” egyház lehetne az a tényező, amely pusztá példájával, a szentferenci „megjelenés és jelenlét prédikációival” tudna szólni és hatni mindazokra, akik az értékrendszerek jelenlegi kuszáltságában és

válságában valami mást és valami többet akarnak, mint „az életszínvonal” – amúgy is sok kérdőjelet támasztó – fokozását. *Erre a jelenlétre az egész magyar társadalomnak égető szükségé lenne, pártállásra és világnézetre való tekintet nélkül.* Már van mindenkinek miből élnie, de kevesen tudnak még élni azzal, amijük van. Az életformáról van szó. Az erre való igény bennünk: úgynevezett „hivókben” és úgynevezett „ateistákban” egyaránt. Egyelőre csak hangoztatjuk az igényt, de hol vannak a praxisra serkentő praktikus modellek? Semmiképpen sem a tiszteletreméltó, történelmileg meghatározott struktúrákban és intézményekben.

Ennyit a *Kritika* tavalyi évfolyamáról.

A sorozatot mintegy megkoronázta az Akadémia Történettudományi Intézetének és a Magyar Történelmi Társulatnak az égisze alatt negyvenezer példányban megjelenő *História* decemberi 5–6. száma. A 68 oldalas képes, népszerűsítő és becslések szerint negyedmillió ember kezébe kerülő lapnak ez a száma kizárólag egyháztörténeti kérdésekkel foglalkozik. Mintegy egyharmad része a régmúltból, kétharmad része pedig az elmúlt fél évszázad eseményeiből meríti anyagát.

Ormos Mária a fasiszmus és a kereszténység egyes európai országokban eltérő kapcsolatrendszerét tárja fel, és helyesen kihagyja a felsorolásból a gyakran szintén „fasisztának” minősített, két háború közötti magyar ellenforradalmi rendszert, amely nem azonosítható az olasz, a portugál, a spanyol, vagy éppen a hitleri rendszerrel és az ettől korán függő helyzetbe került szomszédországi fasiszmusokkal. A fogalomtisztázás nem „felmentés”, hiszen egy velejéig konzervatív, félféudális osztálytársadalom parlamentáris formák között is éppen olyan retrográd lehet, mint a nyílt parancsuralmi rendszerek.

Gergely Jenő és *Stieplerné Balog Ilona* összefoglalója a keresztény nemzeti Magyarország kereszténységéről jól egészíti ki *Ormos Mária* cikkét. Emlékezetünkbe idézi, illetve a nyilván meglepődő fiatal olvasóknak sok újat mond arról, hogy az egyház milyen nagy mértékben és mélységben járta át a társadalom egész életét, a törvényalkotást, a kulturális életet, és – ezzel párhuzamosan – mekkora volt a nép életében fontos „mindennapi” kereszténység hagyományőrző és „kulturagyarápító” szerepe.

Ehhez a cikkhez kapcsolódik *Izsák Lajos* írása az 1945 utáni Keresztény Demokrata és a Demokrata Néppárt történetéről, programjáról és a két párt tömegbázisainak jelentőségéről.

Az 1945-ben kezdődő korszak egyháztörténeti anyagából több további cikk merít. Dokumentumközlése miatt legérdekesebb *Sipos Péter* és *Vida István* tanulmánya: „Mindszenty József és az amerikai követség” címmel. A washingtoni levéltárakból származó okmányok, amelyekben a hercegprímás „amerikai segítséget és beavatkozást” sürgetett a budapesti amerikai követségen át, valamint a Mindszenty beadványaira adott válaszok és a budapesti követségnek amerikai belső használatra készült kommentárjai érdekes részletek. Részben igazolják az akkori egyházpolitika – enyhén szólva – naivitását, részben új fénybe helyezik az amerikai követség mindinkább mérsékletre, mint huszáros bravúrokra ösztönző szerepét az 1948-ig tartó „kulturharc” éveiben.

Ezeknek az éveknek az iskolák államosítása volt az egyik legizgatóbb kérdése. Erről *Balogh Sándor* professzor ad szintén sok új részletet tartalmazó visszpillantást. *Demeter Zsuzsanna* pedig a „másik fél”, a mindszenyizmussal szembeálló baloldali egyházpolitikáról közöl cikket, kiterjesztve vizsgálódását a korszak politikai karikatúráira is.

A *História* egyik – az átlagolvasó számára bizonyára – legtanulságosabb írása *Gergely Jenő* tájékoztatója a magyarországi katolikus egyház struktúrájáról a polgári korszakban. Erről a sokat szidott, elhallgatott, egyre hiányosabban ismert szervezetről világos, tényekre szorító áttekintést kapunk.

Ezeknek a tanulmányoknak mindegyikét a nyugodt, kiegyensúlyozott hang, a tények sokoldalú elemzése jellemzi. *Sipos Péter* rövid cikke mintapélda: az 1938-ban Budapesten megrendezett 34. Eucharisztikus Kongresszusról ad képét, amelyet – érthető módon – a kormány éppen úgy a maga javára igyekezett kiaknázni, mint a Vatikán, amely a pápa képviseletében Pacelli bíborost, a későbbi XII. Püüst küldte a magyar fővárosba. Mint *Sipos* írja: „A kongresszus alkalmat nyújthatott arra, hogy az egyház állást foglaljon azokkal a változásokkal kapcsolatban, amelyek a harmincas évek második felében Közép- és Kelet-Európában bekövetkeztek. A Szovjetunió erőteljes aktivizálódása az európai diplomáciában, a spanyolországi események és a kommunista pártok népfronttaktikájának sikerei a Szentszék szerint szükségessé tették a kommunizmus elleni harc fokozását a „keresztény világ” egységének védelmében. Ugyanakkor Berlin és a Vatikán viszonya is feszültté vált. XI. Pius... kifejezte azon gyanúját, hogy a nemzetiszocialista párt végső célja az egyház felszámolása Németországban. Az Anschluss, a katolikus jellegű ausztrofasiszta rendszer felszámolása újabb ellentétek forrásává vált a pápai kúria és a hitleri rezsim között. Schuschnig osztrák kancellár bukása (1938. március 11.) után úgy tűnt, hogy a katolicizmus utolsó közép-európai bástyája, ahol fórumot találhat a tiltakozás a német módszerek ellen – Magyarország. „Tévedések és keresztényellenes erőszak dühöngenek ma Európában – jelentette ki gróf Della Torre, az Osservatore Romano, a Vatikán hivatalos lapjának főszerkesztője. – A magyarság a tévelygések és erőszakosságok rohamaival szemben ezentúl is éppen olyan pajzsa és végvára marad a keresztény kultúrának, mint amilyen volt hajdanán. A magyar nemzet... ma is Róma mellé sorakozik.”

Szomorú mérleg volt, de tényként ismeri el a cikk is, hogy 1938-ban – és főleg utána még hosszú évekig ez a területének kétharmadát elvesztett kis ország maradt a Vatikán „utolsó reménysége”. Mint a már ismertetett más cikkekből, a *Kritika* hasábjain megjelent dokumentumokból is kiderül: „a keresztény és nemzeti Magyarország” hamarosan egy másik, nem szellemi-lelki hatalom kiszolgálására kényszerült, de mivel két úrnak nem lehet szolgálni, végül egyiknek sem használt sokat, viszont önmagának évtizedekre kiható károkat okozott.

Nagy dolog, hogy erről – legalábbis folyóirat szinten és nem kis nyilvánosság előtt – nem indulatos vagy érzelmes, hanem dokumentált cikkek alapján viszonylag nyugodtan lehet írni. Nyugalmon nem egy nem létező cenzúrától való nyugalmi állapotot, hanem egészen egyszerűen – a közvélemény többségének igazságkereső nyugtalanságából fakadó igényét értem, amely már szembe mer és tud nézni saját közelmúltjának minden jó és rossz jelenségével.

Azok, akik felnőtt fejjel nem élték át a felszabadulás körüli hónapok és évek történelmét, ma már el sem tudják képzelni, élményszerűen fel sem képesek fogni, mekkora megrázkódtatást okozott milliókban a „keresztény kurzus” utolsó éveiben behozott minden, csak nem keresztény intézkedések sorozata; állampolgárok osztályozása; majd a szinte egyik évről a másikra bekövetkezett gyökeres fordulat, amely felrobbantott egy ezer esztendeig megszokott, elfogadott és gyakorolt életformát.

Glatz Ferenc kandidátus, a *História* felelős szerkesztője a folyóirat hasábjain többek között leszögezi, hogy 1945 után „... az egyén szintjén a legmélyebb megrázkódtatást feltehetően az egyház társadalmi szerepének megváltozása és az ehhez kapcsolódó világnézeti ártértek okozta”. A baloldali pártok vezetői a katolicizmust Mindszenty egyházpolitikájával azonosították, de – „... lassan fény derül arra... milyen erős volt az egyházas politikán belül az a másik irányzat, amelyik együtt akart élni az új, népi demokratikus renddel”.

Glatz továbbmenően ezt írja: „Nekünk, a társadalom termelési, politikai és kulturális intézményrendszerét kölcsönhatásukban vizsgáló marxistáknak fel kell tennünk az önkritikus

kérdést: vajon miért nem tudunk a mindenkori egyházra úgy tekinteni, mint amely a társadalom életében, a kultúrában, sőt a termelésben is csak annyira kapott teret, amennyire a kor munkarendjének, politikai-kulturális intézményrendszerének fejlettsége ezt lehetővé, illetve szükségessé tette? ... Vajon nem a ma már meghaladott politikától indított be-rögződések okozzák-e, hogy doktori, kandidátusi disszertációk tematikáiban oly ritkán találkozzunk az egyház történetével... Vagy látjuk-e az egyház történetében azt a közösség-formáló erőt, amelyik nemegyszer az etnikai összetartozástudatot élte..."

Az ilyen és ehhez hasonló önkritikus kérdéseket feltevő tanulmány feltehetőleg nemcsak a szerző magánvéleménye, hanem új – egyelőre tudománypolitikai szinten megindult – kezdeményezés beköszöntője. Ismét: ne mondjuk, hogy jobb lett volna korábban kezdeni... A Biblia szerint is mindennek megvan a maga ideje. Az idő most érett meg a korábbi – történelmi szempontból jelentéktelen – akadályok elhárítására.

Az már a jelen kérdése, hogy ha a köztudatban és a közoktatásban nem „árnyaltan”, hanem az összes tények elemzése során meggyökeresedik az egyház valóságos szerepéről kialakuló felfogás, *lesz-e olyan magyar egyház a közeljövőben, amely szintén önkritikusan és kel-lő szellemi erőket alkalmazva a maga részéről képes lesz élni az immár kínálkozó lehetőséggel.*

Egyháztörténeti tény, hogy a mai egyház, amely lényegében – bármit mondanak is – „a klérus”, tehát az erre képzett, nevelt püspökök és papok együttese, olyan állapotban van, csupán életkorát és rohamosan fogyó létszámát tekintve is, hogy vajmi keveset tud nyújtani az ezredfordulón élő és nemzedékeiben fiatal magyar társadalomnak.

Vagy az egyháznak egészen specifikus tevékenységi körét is egy tőle származó, de szekularizált, humanista világnézet veszi majd át?

Ez a kérdés már történelmietlen, mert a jövőre vonatkozik, viszont – úgy érzem – jogos, ha könnyörtelenül végig merjük gondolni a múlt, a jelen és a jövő részben ismert, részben ismeretlen és váratlan eseményekkel is számoló folyamatának egészét.

A tavalyi okmányközlések és „nyitásnak” tekinthető elemzések ebbe a jó irányba mutatnak.

Töttös Gábor: BABITSRÓL–BABITSÉRT. [A Tolna megyei sajtó elfeledett dokumentumai (1898–1941), Szekszárd, 1983.] Sok munka fekszik e 118 oldalas kiadványban. Kár, hogy csak irodalomtörténészek és némely értelmiségi érdeklődésére tarthat számot. Közülük is a Babitscsal foglalkozók figyelmét vehetjük biztosra. A szerző a hivatások által még be nem kerített területről hoz gyümölcsöt, de azt is nekik találja. Könyvecskéje Babits s a korabeli szekszárdi sajtó, illetve a költő és a szülőföld viszonyát vizsgálja, mégpedig „mintegy száz dokumentum” alapján, „amelyek javarészt ismeretlenek vagy elfeledettek”. Ahogy annak idején Babits igyekezete, most utólag a szerző is hiábavaló, hogy ezt a kapcsolatot gazdagabbá tegye annál, mint amilyen valójában volt. Töttös Gábor azzal próbálja kizárni a valóságot félszáz oldalas érte-

kezéséből, hogy a Szekszárd-Babits jelenség kor- és kórképét önmagán belül tárgyalja, jól ismert történelmi sablonokkal adván meg a szélesebb társadalmi keret illúzióját.

Egy pontosabban megrajzolt tablón ott lenne, hogy a fiatal és igencsak modernnek számító Krúdy Gyulát a századfordulón a nyíregyházi lapok indították útjára, ott lenne Ady Endre debreceni és nagyváradi szereplése, és Juhász Gyula szegedi jelenléte, akinek életében kiadott tíz kötete közül mindössze három jelent meg Budapesten. A sort folytathatnánk...

Az effajta kiadvány a megye – netán az ország – ifjabb korosztályához kellene, hogy szóljon. Ha e könyv hatszáz példányából egy eljut valamelyikükhöz, aki még el is olvassa, nem fogja érteni, hogy Babits miért „... elsősorban Szekszárd elismerésével mérte növekvő hírnevét”?